

Szelényi Iván

A Kelet-Európával foglalkozó kutatások virágzása és hanyatlása az Egyesült Államokban¹

Az 1970-es évek közepétől lényeges változás következett be az Egyesült Államokban a Kelet-Európával foglalkozó kutatások jellegében. A hidegháború klasszikus korszakában a régió szakértői jórészt a régióból emigrált kutatók voltak, akik ismerték a nyelveket és sok terepismerettel is rendelkeztek. A kutatások fontos forrása a régióból menekültekkel folytatott interjúk voltak, aminek nagy archívumát hozták létre a Harvardon és a Columbia Egyetemen. Társadalomtudományi terepmunkára az akkori szocialista országokban gyakorlatilag nem volt semmi lehetőség. A kutatásokat jórészt az amerikai külügyminisztérium és a CIA finanszírozta. Amint David E. Engerman a 2009-ben megjelent könyvében (*Know your enemy*) pontosan leírta, a kutatások fő célja az „ellenség megismerése” volt. Az információkra éhes adminisztráció és az azok gondos feldolgozására vállalkozó akadémiai kutatók között a harmónia teljes volt, s különösen a „sputnik-scare” után a Szovjetunióval, illetve kisebb mértékben a szatellitállamaival foglalkozó kutatásokra egyre több pénz is áldozott a Kongresszus. Az úgynevezett Title VI-ot (ami a régió tanulmányozására elkülönített alapokat jelentette) a kongresszus 1958-ben hagyta jóvá. A korszakot a kremlinológia, illetve a szovjetológia koraként jellemezhetjük.

Az 1970-es években többirányú változás következik be. (1) Egy új generáció jelentkezett a 60-as évek végétől, amelyet nem emigránsok vagy emigránsok gyerekei alkottak, hanem olyan személyek, akik számára a „létező szocializmusok” a baloldali nézeteik miatt – legalábbis eredetileg – érdekes kutatási terület volt. (2) Ezzel összefüggésben ezt az új generációt inkább elméleti kérdések foglalkoztatták. A világrendszer-elmélet, a marxizmus, a feminizmus érdekelte őket, s Kelet-Európa ideális terep volt ezeknek az elméleteknek a tesztelésére. (3) Elkezdett különválni a szovjetológia/kremlinológia és a Kelet-Európa-kutatás. A 70-es évek Romániája, majd a 80-as évek Magyarország és Lengyelországa érdekes reformkísérletek voltak, ráadásul ezekben az országokban még – bizonyos határok között – terepmunkát

¹ Elhangzott 2016. szeptember 6-án a Wesley János Lelkészképző Főiskolán a Magyar Szociológiai Társaság által rendezett konferencián, melynek témája a magyar szociológia helyzete volt.

is lehetett végezni. A Kelet-Európa- és Szovjetunió-kutatás különválásának fontos, szimbolikus aktusa volt, amikor az ACLS (American Council of Learned Societies) és a SSRC (Social Science Research Council) egy Közös Közép-Európa-kutató Bizottságot (Joint Committee) hozott létre már 1971-ben. Ez a bizottság indította útjára 1986-ban az *East European Politics and Societies* elnevezésű folyóiratot, amelynek a korai évfolyamai igen színvonalasak voltak, s azokat nemcsak a régióval foglalkozók olvasták. A bizottság 1996-ban megszűnt, az a régió pedig, ami korábban Kelet-Európa volt, most úgy tűnt, „csatlakozott Európához” a kilencvenes évektől, így akiket a posztkommunista régió sajátosságai érdekeltek, a „varieties of capitalism” (sokféle kapitalizmus) paradigmában találtak új otthon maguknak.

A Közös ACLS–SSRC Bizottság nagy szerepet játszott abban, hogy a régióval foglalkozó kutatásnak elméleti keretet adjon, s jelentősen javultak a kutatástámogatási alapok, amikor 1983-ban a kongresszus jóváhagyta az úgynevezett Title VIII-at, amely jelentős támogatást adott doktori és posztdoktori ösztöndíjakra, konferenciák szervezésére, terepmunka támogatására (2013-mal a Title VIII is megszűnt, de már előtte jó ideje sorvadozott). A 70-es évek román, majd a 70-es és 80-as évek lengyel és magyar reformfolyamatai intellektuálisan is izgalmasak voltak, vonzották intellektuálisan is a fiatal kutatókat és PhD-hallgatókat, akik közül sokan baloldali szimpatizánsok voltak, s éppenséggel a kelet-európai reformok vagy civil mozgalmak jelentették sokuk számára a reményt egy „emberarcú szocializmus” lehetőségére.

Az 1980-as években több éven keresztül tagja voltam az ACLS–SSRC Közös Bizottságának, melynek kitűnő tagjai voltak, s remek pályázatok közül kellett a legjobbkat kiválasztanunk. Számomra szellemi élmény volt ebben a munkában részt venni. Bizottságunk két kiemelkedő személyisége Ken Jowitt és Dan Chirot volt. Érdekes, mindketten Romániával kezdtek foglalkozni már az 1960-as években. Ken nagyszerű könyve *Revolutionary Breakthrough and National Development, the Case of Romania 1944–1965* címen 1971-ben jelent meg. Kent a legtöbb ebben az időszakban a régió iránt érdeklődő társadalomtudóssal ellentétben nem Marx, hanem Weber inspirálta, de a könyv lényeges hozzájárulás a nemzeti fejlődés elméletéhez, s Románia egyetemistaként (1970-ben védte meg disszertációját a Berkeley-n) azért kezdte érdekelni, mert az ország már Gheorghiu-Dej utolsó éveiben útközpályára került a Szovjetunióval és sajátos nemzeti utat próbált kialakítani. Ez persze különösen világossá az 1965-ben főtítkárrá választott Ceaușescu éveiben vált, aki Tito után kezdetben – Gomulkánál és Kádárnál is következetesebben – a legönállóbb – s a nyugati baloldal sok megfigyelője számára ígéretesnek mondható – függetlenségi törekvéseket mutatta. Figyelemre méltó, hogy Ken könyve 1944–1965-ről szól, az utolsó fejezete Ceaușescu első tikárságának az első öt évét mutatja be, akit meglehetősen elismeréssel „államférfinak” titulál. Amikor én Kennel a Közös Bizottságban együtt dolgoztam, már nem sok illúziója maradt a szocializmus reformálhatóságát illetően, de továbbra is kellő távolságot tartott Fukuyama „triumfalizmusával” szemben. A rendszerváltáskor mondta a tőle megszokott iróniával: most az a kérdés, Kelet-Európából mi lesz: civil vagy etnikai (ethnic) társadalom? Attól tartok, mondta, inkább az „etnikum” lesz fontosabb, mint a civil társadalom. És igaza lett! Ken Fukuyamával vitatkozó *New World Disorder* (1993) című könyvében a 90-es évek elején ezt gondosabban is kifejtette.

A Közös Bizottság számomra másik intellektuálisan meghatározó tagja – az egyébként nagyszerű történész Jan Gross mellett – Dan Chirot volt. Dan valamikor Immanuel Wallerstein tanítványa volt (1973-ban szerzett PhD-t a Columbia Egyetemen), s legkorábbi munkái még Afrikával foglalkoztak. Bár arról, hogy miként keveredett a „romániai kaland-

ba”, nem emlékszem, hogy nekem valaha mesélt volna, de oda alkalmasint valamelyes baloldali illúziókkal érkezett. A disszertációból írt könyve, amely 1976-ban jelent meg *Social Change in Peripheral Society: The Creation of a Balkan Colony* címmel, Weberrel fűszerezett wallersteiniánus beszámoló volt Havasalföld gazdaságtörténetéről, főként a 19. században. Dan később szakít a világrendszer-elmélettel, de 1980-as „Theory and Society” című tanulmányában még fontolgatja, hogy elképzelhető-e a szocializmusban egy korporatista úton megvalósuló fejlődés (ebben az időben ez népszerű menekülési út volt a szocializmus reformjában hívők számára, akik nem számoltak még a szocializmus összeomlásával). Amikor együtt dolgoztunk a Közös Bizottságában, Dan már nem hitt a szocializmus reformálhatóságában vagy bármiféle „harmadik útban”, de valamennyiünkönél többet tudott a társadalmi változásról, s fontos szerepet játszott abban, hogy ösztöndíjasaink a nagy társadalmi változások perspektívájából közelítsenek Kelet-Európa kérdéseire.

De Ken és Dan mellett más Kelet-Európa-kutatók is foglalkoztak Romániával az 1970-es években tágabb elméleti perspektívából. Katherine Verdery és Gail Kligman 1977-ben szereztek PhD-t Romániával foglalkozó disszertációikkal, egyikük Stanfordban, másikuk Berkeley-ben. Mindketten antropológusnak indultak, s a romániai terepmunka-lehetőségek vonzották őket a régióba (Kligman eredetileg Bulgáriában szeretett volna terepmunkát végezni, de ott az lehetetlenné vált, ezzel szemben Romániában volt lehetősége terepmunkára). Kligman másfél évet töltött Marosvásárhelyen, s gondos antropológiai munkával (*The Wedding of the Dead*, 1988) dokumentálta házasság és temetés sajátos összekapcsolódását ebben az észak-erdélyi román közösségben. (A menyasszonyok a házasságkötéskor ebben a patrilineáris közösségben a vőlegény családjához költöznek, mintegy „meghalnak” a szüleik családja számára, s a hajadonon maradt halottakat úgy temetik el, mintha esküvőre vinnék a még nőtlen férfiak.) Már ez a könyv is kitűnt empíria és elmélet, antropológia és szociológia szintézisében, de Kligman 1998-as következő könyve, a *The Politics of Duplicity*, a kései Ceaușescu-rezsim embertelen abortuszellenes politikájának gondos elemzését nyújtja.

Verdery különösen kiemelkedő társadalomtudós. Az 1988-ban megjelent *Transylvanian Villagers* az erdélyi román parasztság három évszázados történetéről számol be, s bár Katherine több alkalommal végezhetett terepmunkát Romániában, könyvében pedig a legőszintébben beszámol a kései Ceaușescu-korszak rémségeiről, csak akkor döbönt rá, hogy milyen szigorú ellenőrzés alatt dolgozott, s ki mindenki jelentett erdélyi tevékenységéről, amikor a Securitate róla szóló anyagaihoz hozzájutott. Erről számolt be *Secrets and Truths: Ethnography on the Archive of Romanian Secret Police* (2014) című könyvében. A romániai gyakorlatokon messze túlmutató könyvet írt 1999-ben a kelet-európai társadalmak azon furcsa rituáléjáról, hogy egykori „hőseiket” újratemetik: *The Political Lives of Dead Bodies* címmel, ami egyformán aktuális a prekommunista, a kommunista és a posztkommunista Magyarországra nézve (bár Nagy Frigyes nem régi berlini – s sokszoros – újratemetése után csodálkozhatunk, vajon nem általános közép-európai jelenségről van-e szó). Kligmannel közösen írt könyvük (*Peasants Under Siege: The Collectivization of Agriculture in Romania, 1949–1962*, megjelent 2011-ben) legjobb tudomásom szerint a legkiválóbb beszámoló a szocialista kollektivizálás történetéről, gazdagon dokumentálva levéltári anyagokkal és interjúkkal. Ez annál figyelemre méltóbb, mert Verdery a legmegsemmisítőbb kritikát írta a kommunizmus utáni dekollektivizációról (*Vanishing Hectare*, 2003). Ez a könyv azért is különösen érdekes, mert módszerében a dekollektivizáció Romániában és Magyarországon igencsak különböző módon történt (Romániában reprivatizáltak, míg Magyarországon

kárpótlási, illetve tulajdonosi részjegyekkel igyekeztek kárpótolni a kollektivizáció „áldozatait”), de az eredmény azonos: mindkét országban a fő nyertesek az egykori szövetkezet csúcsvezetői voltak, s mindkét országban a dekollektivizáció hatalmas károkat okozott a mezőgazdasági termelésben.

Romániába a 60-as évek közepétől a 70-es évekig a terephez való viszonylag könnyű hozzájutás, és a kései Gheorghiu-Dej-, illetve a korai Ceaușescu-reformok vonzották a tehetséges fiatal amerikai társadalomkutatókat. Mire a rendszer a 70-es évek második felére bekeményedett, a kutatók már túl sokat investáltak a terepbe, kiépültek a kapcsolataik, megtanulták a nyelvet, így ki kellett tartaniuk az időközben egyre kevésbé érdekes Románia mellett.

Tapasztalataim szerint Lengyelország a 70-es évek végén, illetve a 80-as évek elején vált különösen érdekessé, elsősorban persze a Szolidaritás-mozgalom miatt. A korábbi korszakból a lengyel szociológusok, filozófusok, majd 1968 után a lengyel emigránsok (Bauman, Brus, Kolakowski stb.) munkássága volt magas színvonalú, de mintha a fiatal amerikai kutatókat az országban zajló folyamatok kevésbé érdekelték volna (talán mert a hazaiak és az emigránsok munkájával nehéz lett volna versenyezni). A Szolidaritással foglalkozó irodalom persze könyvtárnyi, én ebből szinte véletlenszerűen két kutatót emelek ki, akik mindketten a 70-es évek végén s a 80-as évek elején voltak PhD-hallgatók, s egymással vetélkedő módon konceptualizálták a lengyel változásokat. (A választás talán nem is annyira „véletlen”, hiszen mindketten a University of Wisconsin, Madison politológia szakos diákjai voltak, amikor én ott tanítottam.) Én most David Ostra és Roma Labára gondolok. Két gondos terepmunkára épülő disszertációról: David Ost *Solidarity and the Politics of Anti-Politics* című disszertációjáról [1990] és Roma Laba *The Roots of Solidarity* című könyvéről [1991] van szó. Mint említettem, Laba és Ost között bizonyos értelemben vita folyt (ilyen vitáktól lesz egy PhD-program megtermékenyítő). Laba könyve „ouvrierista”, fő tétele, hogy a Szolidaritás egy igazi munkásmozgalom volt, a 70-es években beinduló munkásmozgalom idegenkedett az értelmiségiektől, s igyekezett őket olyan távol tartani magától, amennyire csak lehetett. Ost ezzel szemben André Gorz nyomán a Szolidaritást mint az „új munkásosztály” mozgalmát jellemezte. Ost a Szolidaritás vezető erejének nem általában a munkásokat, hanem a magasan képzett szakmunkásokat, illetve mérnököket tekintette. A két könyv közötti vita azonban viszonylagos, Laba inkább a Szolidaritás történetéről írt, míg Ost inkább a Szolidaritás csúcspontra érkezéséről, amikor az értelmiség igencsak nagy szerepet kezdett játszani – Waleša méltatlankodásai ellenére – a mozgalomban, de még azt is lehet mondani, hogy idővel egy igazi vanguard szerepét is betöltötte. Lehet, hogy az értelmiség ilyen „osztályuralmi” törekvései – legalábbis részben – felelősek a mozgalom vereségéért... Ez az a kérdés, amit Ost második könyvében járt körül (*The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe* [2005]), ami akár a 2016-os magyar viszonyok, akár a 2010-ben bekövetkezett, meglehetősen drámai változások megértése szempontjából igencsak releváns.

A társadalmi osztályok szerepének a felvetése átvezet bennünket a vezető amerikai társadalomkutatók Magyarországgal foglalkozó műveihez. Bár nincs kétségem afelől, hogy a kései államszocializmus és a korai posztkommunizmus legkiválóbb teoretikusa David Stark volt (s maradt), elemzésemet mégis Michael Burawoy munkásságával kezdeném. Michael korunk legkiválóbb szociológusai közé tartozik, s bár PhD-jét ő is 1976-ben szerezte meg a University of Chicagón, a Kelet-Európa-kutatáshoz viszonylag későn érkezik, 1983-ban kezd Magyarországon, majd később Oroszországban terepmunkát végezni. Michaelé a „balról” érkezettek klasszikus esete: marxista volt és maradt, s azért akart tereptapasztalatokat szerezni Kelet-Európában, majd idővel Oroszországban, hogy feltárja, miként is néz ki a

„valóban létező szocializmus”, aminek az ideáltípusában hitt s hisz a mai napig. Michael korábban dél-afrikai bányászokkal, majd chicagói gyári munkásokkal foglalkozott, amíg el nem olvasta Haraszi Miklós remekművét, a *Darabbért* (1989 [1972]). (Egyébként Héthy és Makó *Munkásmagatartások és a gazdasági szervezet* [1972] című írása szintén nagyon fontos volt ennek a kutatási iránynak a beindulásában, Burawoynál is nagyobb hatást tett Starkra.) Burawoy számára Haraszi könyvében különösen az volt imponáló, hogy itt azonosítani tudta a termelésen belüli társadalmi viszonyok (*relations in production* s nem *relations of production*) egy sajátos formáját. A Chicagóban 1974–75-ben egy gyárban végzett terepmunkája arról győzte meg, hogy ott meglepően sok autonómiával rendelkezett ő is és munkástársai is. Míg a klasszikus kapitalizmusban a munkások felett a piac despotizmusa uralkodott, addig a 70-es éves tőkés vállalataiban „hegemónia” volt, a munkások azt hitték, hogy autonómak, mert elfogadták alávetettségük elveit. A munkások mintegy „önmagukat” zsákmányolták ki a modern tőkés üzemben. Haraszi könyve (s ez egybecsengett Héthy és Makó munkásságával is) viszont azt jelezte, hogy a „létező szocializmus” vállalataiban valamiféle „bürokratikus despotizmus uralkodik”. Michael elhatározta, hogy eljön Magyarországra, s igyekszik megtalálni a szocializmus egy jobb – a kollektív öngazgatásnak nevezhető – formáját. Ezt aztán nem találta meg sem a csepeli Vörös Csillag Traktorgyárban, sem a miskolci Lenin Kohászati Művekben, mindkét helyen hosszabban segédmunkásként dolgozott. Fantasztikus tanulmánya, a *Festjük a szocializmust* Lukács Jánossal közös kötetükben (*The Radiant Past*, 1992) jelent meg. A Lenin Kohászati Művekben éppen a minisztertanács elnökének látogatására készültek. Mindenki suvicsolta a munkahelyet, hogy jobban nézzen ki a minisztertanács elnökének. Michael megpróbált dolgozni, de az lehetetlen volt. Oda-szólt az egyik munkatársának: „De hát nem az a dolgunk, hogy a szocializmust építsük?” Mire az így válaszolt (Michael már jól beszélt magyarul): „Nem, Misi, mi nem építjük, mi festjük a szocializmust.” Haraszi, illetve Héthy és Makó leszámítva senki nem értette meg jobban, hogy mi is történt egy szocialista vállalatban belül.

S végül hadd zengjem David Stark dicséretét. David a kései államszocializmus és korai posztkommunizmus legkiválóbb teoretikusa. 1982-ben szerezte meg PhD-fokozatát a Harvardon, de disszertáció nélkül (a Harvard lehetővé teszi, hogy valaki három kitűnő tanulmányt nyújtson be egy könyv nagyságú disszertáció helyett). Úgy képelem, a „három tanulmányos” disszertációt David azért választotta, mert eredetileg Jugoszláviában akart terepmunkát végezni, de ezt valami oknál fogva abbahagyta, s inkább Magyarországra kezdett járni. Magyarul ugyan nem tanult meg olyan jól, mint „Misi” (nem is volt szüksége rá, hiszen tapasztalatait nem gyári munkásként szerezte, s hamar jó kapcsolatokat épített ki kitűnő magyar kutatókkal, így elsősorban Bruszt Lászlóval, illetve később szorosan együttműködött Vedres Balázzsal, akit ő vitt a Columbia Egyetem egyetemi képzésére, s aki ott a társadalmihálózat-elemzés kitűnő szakembere lett). Stark korai, Kelet-Európával foglalkozó munkásságára nagy hatással volt Héthy és Makó könyve, illetve Haraszi *Darabbére*. 1982-ben a *Politics and Society*-ben megjelent – és Charles Sabellel közösen írt – tanulmánya (Sabel és Stark 1982) a munkahelyi alkukkal foglalkozik már, s bemutatja a munkások „ellenhatalmát” a szocialista vállalatokban. 1986-ban az *American Sociological Review*-ben közreadott írása a belső munkaerőpiacok nagyvonalú nemzetközi összehasonlítására vállalkozott. Victor Nee-vel közösen szerkesztett, 1989-ben megjelent programadó kötetükben (*Remaking of Economic Institutions of State Socialism*) a 80-as évek magyar gazdaságát már „vegyes gazdaságként” jellemzi, pontosan ábrázolja a kialakuló magántulajdonlái és piaci viszonyokat.

De a kései államszocializmus politikai gazdaságtanánál is fontosabb a korai posztkommunizmus elméletének a kidolgozása. E tekintetben három kulcskérdésben játszott úttörő szerepet: (1) Bírálta az „átmenet” fogalmát, pontosabbnak tartotta a posztkommunista változásokat átalakulásként jellemezni: a posztkommunista rendszer nem a kommunizmus romjain, hanem a romjaiból épül fel. Lehet, hogy a tervezés helyére nem is a piac lépett, hanem a klán. Ez igazán mély, máig megvilágító erejű meglátás, s az ezzel foglalkozó cikkét már 1990-ben publikálta. (2) David kitűnő érzékkel alkalmazta a közgazdaságtanban már használatos „útfüggőség” fogalmát az átalakulás lényegének leírására. Jómagam is, mások is a „long durée” hatását, a hosszú távú történelmi meghatározottságot hangsúlyoztuk. Ezzel szemben az útfüggőség nem a régműltból indul ki, a Kelet-Európa-kutatások esetében a rendszerváltás hónapjaiban zajló eseményekből magyarázza a rendszerváltás után bekövetkező események sajátosságait. (3) David az elsők között volt, aki minden más szerzőnél pontosabban meghatározta a posztkommunista átalakulás sokféleségét. Az 1998-ban megjelent, Bruszt Lászlóval közösen írt *Post-socialist Pathways* (Bruszt és Stark 1998) megkerülhetetlen remekmű azok számára, akik a közép-európai vagy a szovjet utódállamokban és Kínában kibontakozó rendszerek különbözőségeit akarják megérteni.

Wessely Anna és Csepeli György a már 1992-ben a *Replikában* megjelent, nagy vitát kiváltott, „A közép-európai szociológia kognitív esélyei” című tanulmányukban okkal hívták fel a figyelmet az intellektuális kolonizáció veszélyeire. Ez valószínű veszély. Ebben a tanulmányban azonban éppenséggel arra próbáltam felhívni a figyelmet, hogy a 70-es évek közepe és a 90-es évek közepe között az Egyesült Államokban a legtehetségesebbek közé sorolható fiatal kutatók foglalkoztak a kelet-európai változásokkal, éppenséggel nem kolonizálták a régió társadalomtudományát, hanem mintegy a lokális kutatók helyett artikulálták a régió sajátosságainak társadalomtudományi elméleti jelentőségét. Miért nem tették ezt a lokális kutatók? Kezdetben a politikai korlátok miatt erre nem volt lehetőségük, majd azt követően túlságosan el voltak foglalva a lehető leglokálisabb (nemzeti) aktuálpolitikával.

A 90-es végére Kelet-Európa elvesztette intellektuális érdekességét. Besorolt a tőkés világgazdasági rendszer félperifériájába. A CIA mondhatta: ezt a világrészt már elfoglaltuk, minek költsünk rá több pénzt, amíg vannak katona- és külpolitikai szempontból fontosabb félperifériás területek a Közel-Keleten, a Távol-Keleten, Dél-Amerikában vagy Afrikában. Kelet-Európát már akadémikusok sem akarták intellektuálisan kolonizálni. A régió elvesztette a relevanciáját. Az utolsó hallgatóim, akik Kelet-Európával foglalkozó disszertációkat írtak, 1998-ban szereztek meg PhD-fokozatukat...

Lehet persze, hogy most mindez változni fog. A Putyin–Kaczyński–Orbán-jelenség intellektuálisan is érdekes, s látjuk jeleit, hogy elérte az amerikai külügyminisztérium ingerküszöbét is. Az „illiberalizmus kísértete járja be Európát” – legalábbis Kelet-Európát. A lokális kutatás elvileg szabad, de a társadalomtudományos kutatás lokális finanszírozása politikailag erősen korlátozott. Magyar Bálint ígéretes kísérletet tett, hogy kormánykritika helyébe rendszerkritikát kínáljon – még ha ez eddigi munkájában nagyjából meg is maradt az „Orbán-rendszer” kritikájának. Ha lenne megint amerikai antropológusok, politológusok, szociológusok PhD-hallgatóinak egy új nemzedéke, akik az ebben a tanulmányban említettekhez hasonló tehetséggel kezdenének megint a régióval foglalkozni, akkor ebben az esetben – hadd fejezzem be ezt az írást egy optimista megjegyzéssel – elkövetkezhet az amerikai Kelet-Európa-kutatás egy új – kolonizáció nélküli – tavasza.

Hivatkozott irodalom

- Bruszt László és David Stark (1998): *Postsocialist Pathways*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burawoy, Michael (1980): The Politics of Production and the Production of Politics. A Comparative Analysis. *Political Power and Social Theory* 1: 259–297.
- Burawoy, Michael (1985): *The Politics of Production. Factory Regimes Under Capitalism and Socialism*. London: Verso.
- Burawoy, Michael (1985): Piece Rates, Hungarian Style. *Socialist Review* (79): 43–69.
- Burawoy, Michael és Lukács János (1985): Mythologies of Work. A Comparison of Firms in State Socialism and Advanced Capitalism. *American Sociological Review* 50(6): 723–737.
- Burawoy, Michael és Lukács János (1992): *The Radiant Past. Ideology and Reality in Hungary's Road to Capitalism*. Chicago: Chicago University Press.
- Chiot, Daniel (1976): *Social Change in a Peripheral Society. The Creation of a Balkan Economy*. New York: Academy Press.
- Chiot, Daniel (1980): The Corporatist Model and Socialism. Notes on Romanian Development. *Theory and Society* 9(2): 363–381.
- Chiot, Daniel (szerk.) (1991): *The Origins of Backwardness in Eastern Europe*. Berkeley: University of California Press.
- Csepeli György és Wessely Anna (1992): A közép-európai szociológia kognitív esélyei. *Replika* (7–8) (1992/1–2): 1–7.
- Engerman, David C. (2009): *Know Your Enemy. The Rise and Fall of America's Soviet Experts*. Oxford: Oxford University Press.
- Haraszti Miklós (1989 [1972]): *Darabbér*. Budapest: Téka.
- Héthy Lajos és Makó Csaba (1972): *Munkásmagatartások és a gazdasági szervezet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jowitt, Ken (1971): *Revolutionary Breakthroughs and National Development. The Case of Romania, 1944–1965*. Berkeley: University of California Press.
- Jowitt, Ken (1993): *New World Disorder*. Berkeley: University of California Press
- Kligman, Gail (1988): *The Wedding of the Dead*. Berkeley: University of California Press.
- Kligman, Gail (1998): *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's 1993 Romania*. Berkeley: University of California Press.
- Kligman, Gal és Katherine Verdery (2011): *Peasants Under Siege. The Collectivization of Agriculture in Romania, 1949–1962*. Princeton: Princeton University Press.
- Laba, Roman (1991): *Roots of Solidarity*. Princeton: Princeton University Press.
- Nee, Victor és David Stark (szerk.) (1989): *Remaking the Economic Institutions of Socialism*. Stanford: Stanford University Press.
- Ost, David (1991): *Solidarity and the Politics of Anti-Politics*. Philadelphia: Temple University Press.
- Ost, David (2005): *The Defeat of Solidarity. Anger and Politics in Postcommunist Europe*. Ithaca: Cornell University Press.
- Sabel, Charles és David Stark (1982): Planning, Politics and Shop-floor Power. Hidden Forms of Bargaining in Soviet Imposed State Socialist Societies. *Politics and Society* 11(4): 439–475.
- Stark, David (1985): Rethinking Internal Labor Markets. New Insights from Comparative Perspective. *American Sociological Review* 51(4): 492–504.
- Stark, David (1990): Privatization in Hungary. From Plan to Market or from Plan to Clan. *East European Politics and Societies* 4(3): 351–392.
- Stark, David (1992): Path Dependence and Privatization Strategies in East Central Europe. *East European Politics and Societies* 6(1): 17–53.
- Stark David (1996): Recombinant Property in East European Capitalism. *American Journal of Sociology* 101(4): 993–1027.
- Verdery, Katherine (1983): *Transylvanian Villagers. Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change*. Berkeley: University of California Press.
- Verdery, Katherine (1999): *The Political Lives of Dead Bodies. Reburial and Post-socialist Change*. New York: Columbia University Press.
- Verdery, Katherine (2003): *The Vanishing Hectare. Property and Value in Post-socialist Transylvania*. Ithaca: Cornell University Press.
- Verdery, Katherine (2014): *Secrets and Truths. Ethnography on the Archive of Romanian Secret Police*. Budapest: CEU Press.